

SŁAWOMIR KOŚCIELAK¹
Instytut Historii UG, w Gdańsku
ORCID 000-0001-5176-0622

KASATA KLASZTORÓW W GDAŃSKU W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX WIEKU – TŁO WYDARZEŃ, PRZEBIEG I KONSEKWENCJE

The Dissolution of Monasteries in Gdańsk in the First Half of the 19th Century – Background, Course of Events, and Consequences

Abstract: The dissolution of three old-style Gdańsk monasteries was announced by the restrictions and limitations of the post-partition period. The Dominican and Carmelite monasteries were already being considered for liquidation in 1806. The Napoleonic period thwarted these intentions for some time. Ultimately, the liquidation of Gdańsk monasteries was carried out in accordance with Prussian cabinet regulations from 1810 and 1816 in the years 1817-1835. This process was monitored by the Prussian state authorities. The real estate was sold off in several stages, most intensively in the years 1824-1827 and 1837-1840. The procedure of extinguishing (extinction) and relocation of members of Gdańsk religious convents was completed earliest in relation to the Carmelite monastery (1828). The remaining convents were dissolved in 1835, but the last of the nuns, a Bridgettine, died only in 1855. The churches of the former convents were used to establish a new parish network in Gdańsk in 1840. The former convent buildings were taken over by the army and partially demolished. The new buildings erected in place of the demolished ones partly served the needs of the parish, but above all, the buildings erected here were used to support the Gdańsk garrison. The course of the dissolution of the Gdańsk convents can be considered typical for such a process, due to the specificity of the place (a large city, complicated financial status of the convents, needs of the garrison and diocesan structures), however, it was significantly extended in time.

Keywords: monasticism, West Prussia, Church in Pomerania, shaping of urban space, military affairs

Abstrakt: Kasatę trzech gdańskich klasztorów starego typu zapowiadały restrykcje i ograniczenia okresu porozbiorowego. Do likwidacji klasztoru dominikanów i karmelitów przymierzano się już w 1806 r. Okres napoleoński na pewien czas przeszkodził tym zamiarom. Ostatecznie więc likwidację gdańskich klasztorów przeprowadzono stosownie do pruskich rozporządzeń gabinetowych z 1810 i 1816 r. w latach 1817-1835. Proces ten był monitorowany przez pruskie władze państwowe. Nieruchomości wyprzedano w kilku etapach, najintensywniej w latach 1824-1827 i 1837-1840. Procedurę wygaszania (wymierania) oraz relokacji członków gdańskich konwentów zakonnych najwcześniej zakończono w stosunku do klasztoru karmelitów (1828). Pozostałe konwenty rozwiązano w 1835, jednak ostatnia z zakonnice, brygidka, zmarła dopiero w 1855 r. Kościoły poklasztorne wykorzystano do ustanowienia w 1840 r. nowej sieci parafialnej w Gdańsku. Budynek poklasztorne przejęło wojsko

¹ Sławomir Kościelak, doktor habilitowany, profesor UG, pracownik dydaktyczno-naukowy w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego. Zajmuje się historią nowożytną oraz historią Kościoła, w tym w szczególności stosunkami wyznaniowymi w Gdańsku i Prusach Królewskich w XVI-XIX w. slawomir.koscielak@ug.edu.pl.

i częściowo je wyburzyło. Nowe obiekty stawiane w miejsce wyburzonych służyły po części potrzebom parafii, przede wszystkim jednak stawiano tu budynki zaplecza gdańskiego garnizonu. Przebieg kasaty gdańskich klasztorów można uznać za typowy dla takiego procesu, ze względu na specyfikę miejsca (duże miasto, skomplikowany stan majątkowy klasztorów, potrzeby garnizonu i struktur diecezjalnych) znacząco jednak rozciągnięty w czasie.

Słowa kluczowe: monastycyzm, Prusy Zachodnie, Kościół na Pomorzu, kształtowanie przestrzeni miejskiej, wojskowość

Uwagi wstępne

W pierwszej połowie XIX w. w Gdańsku, podobnie jak w wielu innych ośrodkach dawniej Rzeczypospolitej, przeprowadzono skuteczną akcję likwidacji klasztorów o średniowiecznym rodowodzie. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie w zarysie tła historycznego tego wydarzenia, przyczyn i uwarunkowań kasaty. Celem jest również omówienie przebiegu tego procesu, jego etapów, określenie prawidłowości i cech specyficznych. Na koniec przedstawione zostaną krótko- i długofalowe konsekwencje podjętych wówczas działań. Problem ten nie był dotąd szerzej omawiany w literaturze przedmiotu, choć zasygnalizowano go już w kilku opracowaniach o charakterze ogólnym, tak w stosunku do dziejów Kościoła, regionu, jak i samego miasta². Należy jednak nadmienić, że w ostatnim czasie powstało w ramach projektu „Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, Inwentaryzacja”³, szereg nowych opracowań cząstkowych. Nadal jednak niezbędne jest sięganie do materiałów źródłowych, m.in. z Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie (dalej: GStA PK) oraz Archiwum Państwowego w Gdańsku (dalej: APGd) najlepiej dokumentujących przebieg kasaty.

Na terenie Gdańska i jego zespołu miejskiego w początku XIX w. funkcjonowały trzy klasztory, dominikanów, karmelitów i brygidek, przy czym ten ostatni składał się z dwóch konwentów, żeńskiego i męskiego. Dwa pierwsze reprezentowały nurt monastyczny mendykancki, trzeci zaliczano natomiast do nurtu mniszo-kanonickiego. W 1814 r. obszar miasta uległ wprawdzie rozszerzeniu, jednak znajdujące się w granicach wcielonych do miejskiej jurysdykcji przedmieście – na ogół dawnych biskupich majątków – klasztory uległy w międzyczasie likwidacji⁴.

² P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska*, Lublin 1984; K. Wajda, *Kasata zakonów i jej oddźwięk społeczny na Pomorzu w XIX wieku*, „Studia Pelplińskie”, 18/1987, s. 95-109; B. Czyżak, *Starogdański nurt kultury (stosunki wyznaniowe)*, w: *Historia Gdańska*, t. 4, cz. 1, red. E. Cieślak, Sopot 1998, s. 228-239.

³ Projekt „Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, Inwentaryzacja”, prowadzony – pod kierunkiem prof. dr. hab. Marka Derwicha – w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, Moduł 1.1, ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w latach 2012-2016 (umowa nr 0073/FNiTP/H11/80/2011). Niniejszy tekst również powstał w ramach tego projektu, nie był jednak dotąd publikowany.

⁴ Podczas oblężenia Gdańska w 1807 r. zniszczeniu uległ klasztor i szpital bonifratrów na Starych Szkotach. W latach 1807 i 1813 całkowicie zburzony został klasztor reformatów na Chelmie. Wreszcie, w 1818 r., skasowano dom zakonny misjonarzy św. Wincentego a Paulo w Świętym Wojciechu.

Tło wydarzeń i geneza procesu kasat klasztornych w Gdańsku

Na przełomie XVIII i XIX w. przemiany społeczno-gospodarcze w duchu ideologii oświecenia skłaniały do podjęcia działań modernizacyjnych także w odniesieniu do instytucji kościelnych. Proces ten dotyczył w równym stopniu wszystkich ówczesnych chrześcijańskich grup wyznaniowych, jednak w szczególnie spektakularny sposób objął instytucje cieszącego się dotąd dużą autonomią Kościoła rzymskokatolickiego. Specjalna polityka państwa wobec Kościoła przybierała różną postać. We Francji nazywana była gallikanizmem, w Austrii febronianizmem i józefinizmem. To właśnie w ramach tej ostatniej doktryny pod wpływem ideologii oświecenia i absolutyzmu oświeconego wypracowano koncepcję całkowitej przebudowy struktur organizacyjnych Kościoła, połączonych z likwidacją znacznej części klasztorów⁵.

Nieprzychylny kurs wobec zakonów i klasztorów pojawił się na ziemiach zaboru pruskiego już po pierwszym rozbiórze Polski w 1772 r. W duchu oświecenia kwestionowano zasadność ich istnienia i wskazywano na anachronizm i bezużyteczność ich aktywności z punktu widzenia nie tylko nowoczesnego społeczeństwa, ale także i samego Kościoła. Faktycznym powodem podjętej wówczas na wielką skalę akcji sekularyzacyjnej była jednak chęć przejęcia majątków kościelnych i zapewnienia w ten sposób finansowania dla rozbudowanej maszyny administracyjnej i militarnej absolutystycznego państwa. Na klasztory nałożono szereg ograniczeń, w tym zwłaszcza objęto kontrolą kontakty z centralami zakonnymi, bądź klasztorami spoza granic królestwa pruskiego. Ten rodzaj utrudnień szczególnie był dotkliwy dla działających w ramach prowincji zakonnych klasztorów mendykantkich⁶. Od 1775 r. w klasztorach na Pomorzu Nadwiślańskim objęto kontrolą i reglamentacją rekrutację nowicjuszy, jak również zakazano udzielania święceń kapłańskich bez zgody władz administracyjnych. Klasztorom odebrano dobra ziemskie, w miejsce dochodów z nich przydzielając tzw. kompetencje, kwoty stanowiące zaledwie połowę dotychczasowej wartości dochodów, na dodatek pomniejszone o koszty administracyjne i podatki⁷. Klasztorom miejskim, takim jak te z Gdańska, pozostała jednakże do dyspozycji spora liczba nieruchomości w samym mieście, a także czynsze z różnych kapitałów i fundacji. Na początku XIX w. w królestwie pruskim doprowadzono do pierwszych kasat niektórych klasztorów⁸. Akcja ta miała objąć również gdańskie klasztory dominikanów i karmelitów, jednak podjęte pomiędzy czerwcem a listopadem 1806 r. przygotowania przerwała katastrofa państwa pruskiego w wojnie z Napoleonem⁹. Utworzenie w lipcu 1807 r. Wolnego Miasta Gdańska na kilka lat wstrzymało ten proces.

⁵ Ogólnie o tych problemach zob. m.in. B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 6: *Czasy nowożytne. Kościół w czasach absolutyzmu i oświecenia*, Lublin 2003, s. 41-47, 68-70, 75-78.

⁶ E. Piszcz, *Polityka kasacyjna władz pruskich wobec klasztorów diecezji chełmińskiej*, „*Studia Pelplińskie*”, 2/1971, s. 89-116. Por. również J.P. Ravens, *Staat und katholische Kirche in Preussens polnischen Teilungsgebieten (1772-1807)* („*Veröffentlichungen des Osteuropa Institutes München*”, 21), Wiesbaden 1963, s. 99-105.

⁷ Por. także H. Karbownik, *Opodatkowanie dochodów duchowieństwa i dóbr kościelnych na ziemiach polskich w okresie zaborów 1772-1918*, Lublin 1998, s. 44-45 i nn.

⁸ K. Wajda, op. cit., s. 96-97.

⁹ GStA PK, II HA, Abt. 9, *General-Directorium Westpreussen und Netzedistrict. Städte. Stadt Danzig*, Sect. XI, Armen-Sachen, No. 6, *Acta wegen den intentirten Aufhebung des Dominicaner und Carmeliter Klosters zu Danzig und die Anwendung deren Gebäude und Vermögen zu Armenanstalten*, 1806.

W międzyczasie, 30 października 1810 r., weszło w życie rozporządzenie dotyczące stopniowej likwidacji klasztorów na obszarze całego królestwa pruskiego, pozwalające zakonnikom na dożywotnie pozostanie w ich zakonnych domach, stanowczo zabraniające jednak przyjmowania nowych członków do nowicjatu. Państwo przejmowało w całości pieczę nad klasztorną „masą upadłościową”, gdyż „cele, dla których niegdyś zakładano kapituły i klasztory, po części nie są do pogodzenia z poglądami i potrzebami czasu, po części zaś mogą być osiągnięte lepiej w inny sposób”¹⁰. Wzorce kasacyjnego działania wypróbowano najpierw na terenie pruskiego Śląska. Po klęsce Napoleona i kongresie wiedeńskim (1815) specjalnym tajnym rozkazem gabinetowym Fryderyka Wilhelma III z 9 sierpnia 1816 r. zastosowano je także na terenie byłego Wolnego Miasta¹¹.

Raportowanie o stanie personalnym, budynkach, wyposażeniu i dochodach

Jednym z narzędzi tej kontroli stały się tzw. raporty personalne, obejmujące spisy zakonników, określające przy okazji źródła dochodów klasztornych i stan ich majątku¹². Urzędnicy uzyskiwali w ten sposób nie tylko podstawowe dane personalne – imiona i nazwiska pozostających jeszcze w poszczególnych konwentach osób, ale otrzymywali też informacje o ich wieku, miejscu pochodzenia, dacie wstąpienia do zakonu i roku zakonnej profesji, pełnionych w zakonie/klasztorze stanowiskach i funkcjach¹³. Raporty te stale udoskonalano, pozyskując coraz więcej danych osobowych, także tych ze świeckiej przeszłości zakonników i zakonnice¹⁴. Uściśleniu podlegały także dane ekonomiczne, o źródłach finansowania konwentów i ich budynkach, nieruchomościach i ruchomościach¹⁵. Przede wszystkim jednak był to stały monitoring liczebności poszczególnych konwentów, a ważnym rodzajem informacji stało się z biegiem czasu odnotowanie zgonu, odejścia na emeryturę lub opuszczenia klasztoru. Oceniając wiek, stan zdrowia, sposób utrzymania zakonników/zakonnice, prusecy urzędnicy planowali zapewne intensyfikację kasacyjnych działań, szacowali perspektywy wygaszania kolejnych domów zakonnych.

Oprócz kontroli spraw personalnych drugim istotnym dla pruskich urzędników zagadnieniem był stan majątkowy przeznaczonych do likwidacji klasztorów. Sporządzenie

¹⁰ *Edykt kasacyjny króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III z 30 X 1810 r.: edycja i tłumaczenie*, opr. M. Derwich, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 2: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014 („Opera ad Historiam Monasticam Spectantia”, Series I, Colloquia 8/II), s. 21.

¹¹ P.P. Gach, op. cit., s. 127-128. Por. K. Wajda, op. cit., s. 99.

¹² P.P. Gach, op. cit., s. 125-126, 128. Treść wszystkich raportów personalnych z lat 1817-1835, dotyczących stanu osobowego klasztorów gdańskich opublikowano w osobnym opracowaniu źródłowym: *Obsady klasztorów gdańskich w raportach personalnych pruskiego Ministerstwa Wyznań z lat 1817-1835. Materiały do prozopografii duchowieństwa zakonnego na Pomorzu Nadwiślańskim*, opr. S. Kościelak, w: *Źródła i materiały do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.)*, red. P. Oliński, W. Rozyński, („Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach”, t. 1, red. M. Derwich), Wrocław 2015, „Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach”, t. 1, red. M. Derwich, s. 71-150.

¹³ S. Kościelak, *Klasztory skasowane w okręgu gdańskim w świetle raportów o ich stanie personalnym za lata 1817-1835*, w: *Kasaty klasztorów*, t. 2, s. 359-364.

¹⁴ Ibidem, s. 365.

¹⁵ Ibidem, s. 360-361. Zob. także, idem, *Majątek nieruchomy i ruchomy klasztorów brygidek w Gdańsku u progu kasat oraz jego losy po kasacie w 1835 r. Wstępne ustalenia*, w: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013, „Opera ad Historiam Monasticam Spectantia”, Series I, Colloquia 9, s. 597-608.

szczególnej inwentaryzacji tego mienia nakazano osobnym rozporządzeniem z 3 grudnia 1816 r.¹⁶ Już do czwartego raportu – za rok 1819 – dołączono protokoły inwentaryzacyjne dotyczące mienia poszczególnych domów zakonnych¹⁷. Spis odbywał się według pewnego schematu, chociaż poszczególne protokoły – sporządzane przez różne komisje inwentaryzacyjne, złożone najczęściej z członków zainteresowanych konwentów – mogły się od siebie nieco różnić skalą szczegółowości i sposobem sporządzenia¹⁸. Jeżeli chodzi o gdańskie klasztory, to najpierw wyliczono należące do nich nieruchomości, czyli posesje i domy na terenie miasta. W następnej kolejności zaprezentowano zasoby kapitałowe klasztorów, zaciągnięte w przeszłości długi oraz kwoty wyznaczonych z tytułu utraconych dóbr ziemskich tzw. kompetencji. Szczegółowo wyliczano tzw. mobilia, przedmioty i sprzęty pozostające w gestii obu klasztorów, w tym także wyposażenie kościołów. W stosunku do innych klasztorów z obszaru Prus Zachodnich trzy klasztory gdańskie wyróżniało sporządzenie dodatkowego oszacowania posiadanych przez nie budynków mieszkalnych, zawierające informacje o ich wartości, stanie i układzie pomieszczeń, opatrzone osobnym tytułem: *Abschätzung... der Grundstücke*¹⁹. Zestawienie to można uznać za kopalnię wiedzy na temat stanu domów uboższej ludności Gdańska na początku XIX w., przede wszystkim jednak za bardzo charakterystyczny element przygotowań do ostatecznej likwidacji klasztorów na terenie dużego ośrodka miejskiego, nie powtórzony w stosunku do żadnej innej fundacji klasztornej na terenie prowincji. Władze pruskie świadome były faktu, że wystawione na sprzedaż obiekty z zachowaniem wszelkich procedur licytacyjnych trafią na wymagający gdański rynek nieruchomości.

Oceniając stan zasobów ludzkich i materialnych poszczególnych gdańskich klasztorów, należy uznać, że w ostatnim roku przygotowań przed intensyfikacją kasacyjnych działań – 1822 – liczebność poszczególnych konwentów nie uległa jeszcze zmniejszeniu w stosunku do stanu na rok 1817 – rozpoczynającego okres nadzoru i kontroli. W przypadku gdańskich dominikanów, z powodu wchłonięcia obsady zlikwidowanego wcześniej klasztoru tego zakonu w Tczewie, liczebność ta nawet chwilowo wzrosła.

W świetle danych prezentowanych w tabeli 1 należy zauważyć, że najbardziej pod wieloma względami wartościowym majątkiem (stosunkowo wysokie kapitały, wysoka wartość jednostkowa nieruchomości przy jednocześnie ich niedużej liczbie) oraz najmniej liczną obsadą charakteryzował się klasztor karmelitów. Nie powinno więc dziwić, że to właśnie ten klasztor zlikwidowano w pierwszej kolejności.

Przebieg kasaty

W 1822 r. pruska administracja dysponowała już w miarę kompletną wiedzą na temat składu osobowego poszczególnych gdańskich konwentów, jak również ich stanu majątkowego. Wdrożono zatem kolejne procedury, najlepiej póki co rozpoznane w stosunku do klasztoru

¹⁶ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 7, *Acta betreffend die Anfertigung und Einsendung der Personen und Vermögens-Verzeichnisse der Klöster im Ober-Präsidial-Bezirk von Danzig 1817-1827* (b. paginacji).

¹⁷ Ibidem. Zob. też *Obsady klasztorów*, s. 88.

¹⁸ S. Kościelak, *Mobilia ze skasowanych klasztorów dominikanów i karmelitów w inwentarzach zbiorczych akt kasacyjnych pruskiego Ministerstwa Wyznań w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie*, „Studia Gdańskie”, 53/2023, s. 123-143.

¹⁹ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 7.

Tabela 1. Sytuacja kadrowa i majątkowa gdańskich klasztorów (konwentów) w roku 1822

Konwent zakonny	Liczebność obsady w 1822	Obsada w stosunku do roku 1817 [w proc.]	Liczba nieruchomości	Wartość nieruchomości wg szacunków z 1819 r. [talary]	Wysokość kapitałów wg szacunków z 1819 r. [talary]	Kwota kompetencji [talary]	Wartość majątku klasztornego na jednego zakonnika [talary]
Brygidki	6	85,7	33	8955	3.575,5	803	1481,5
Brygidianie	3	75					
Dominikanie	14	116,7	13	3476	17.405,4	150	1502,2
Karmelici	6	85,7	5	3210	12771,8	–	2663,6

Źródło: GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 7. Wartości pieniężne w talarach pruskich (1 talar = 4 guldeny, czyli złote pruskie).

brygidek na Starym Mieście. Zaangażowany w dzieło likwidowania instytucji zakonnych ówczesny nadprezydent prowincji Prus Zachodnich, Theodor von Schön²⁰, zwrócił się 24 września tego roku do Ministerstwa Wyznań w Berlinie z prośbą o pozwolenie na wyprzedaż brygidiańskich nieruchomości²¹. Upoważnienie do wszczęcia wyprzedaży za wiedzą króla Prus, Fryderyka Wilhelma III, zostało wydane 10 października 1822 r. Jednocześnie w piśmie tym zalecono wypłacanie dożywotnich pensji dla zakonnic i zakonników, finansowanych w oparciu o wyprzedawany majątek²². Wstępnie szacowano wówczas roczny koszt utrzymania 9 osób na 986 talarów²³. Oczywiście były to tylko wstępne prognozy. Wszystkim wyprzedawanym posesjom założono księgi wieczyste, w których pojawiały się standardowe zaświadczenia/certyfikaty z datami – lipcową i listopadowymi z 1822 r. – o stanie budynków i możliwości wystawienia ich na sprzedaż²⁴. Podobne kroki podjęto wówczas również w stosunku do nieruchomości należących do klasztorów karmelitów i dominikanów.

Cały kolejny rok upłynął na przygotowaniu procesu wyprzedaży majątku klasztornego, szacowaniu kosztów utrzymania osób duchownych i dyskusjach nad wykorzystaniem przeznaczonych nieruchomości, zwłaszcza tych o charakterze sakralnym. Remontowano jednocześnie te budynki mieszkalne, których stan tego wymagał. Jeżeli chodzi o budynki mieszkalne z obszaru brygidiańskiej jurydyki, w ocenie nadprezydenta von Schöna naprawy wymagały prawie wszystkie (pismo do Ministerstwa z 1 października 1823 r.)²⁵. A zatem dopiero 30 stycznia 1824 r. ogłoszono oficjalnie wystawienie części tych budynków na sprzedaż²⁶ i zlecono jej przeprowadzenie wojsku, bo to ono miało przejąć staromiejskie nieruchomości klasztorne. Dowództwo garnizonu 10 lutego 1824 r. wyznaczyło do wykonania tego zadania

²⁰ B. Jähnig, *Geschichtsverständnis und Preussenbild Theodor von Schöns*, w: *Preussen in Ostmitteleuropa. Geschichtsgeschichte und Verstehensgeschichte*, red. M. Weber, München 2003, „Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa”, 21, s. 175-176.

²¹ APGd 6/860, *Die Aufhebung des Brigittiner-Klosters in Danzig*, Vol. 1, s. 3-4. Ponadto GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 21.

²² APGd 6/860, s. 6-9.

²³ *Ibidem*, s. 7.

²⁴ Zob. APGd, 98, Sąd Obwodowy w Gdańsku, księgi wieczyste zamknięte. Taki był np. wpis w teczce posesji przy ul. Brygidki (Nonnenhof) 16. Zob. APGd 98, sygn. 1726, s. 2.

²⁵ APGd 6/860, s. 19.

²⁶ *Ibidem*, s. 26-27.

kapitana (później majora) von Ossowskiego (imienia nie udało się ustalić)²⁷. Już 4 marca 1824 r. mógł on poinformować swoich przełożonych o sprzedaży sześciu pierwszych posesji²⁸. Warto nadmienić, że do przeprowadzenia stosownych licytacji wykorzystano anonse w gdańskich gazetach ogłoszeniowych, w tym zwłaszcza w „Danziger Intelligenz-Blatt”. Kolejne transze nieruchomości, zawsze po kilka naraz, wprowadzano na rynek w odstępie kilku tygodni. Intensywna wyprzedaż mienia pobrygidiańskiego trwała zwłaszcza w latach 1824-1825²⁹. W latach 1826-1827 były to już tylko pojedyncze domy, a jako jeden z ostatnich licytowanych w tej dekadzie kamienic sprzedano w styczniu 1827 roku dom przy ul. Małe Mniszki 510³⁰. Ponieważ był on jednym z pierwszych wystawionych w ogóle do sprzedaży budynków (akceptację wystawienia na licytację uzyskano dlań w czerwcu 1825 r.³¹), można uznać, że jego ogólna kondycja nie sprzyjała zainteresowaniu nabywców. Nie był to zresztą dobry czas dla tego rodzaju inwestycji w dziejach miasta (tzw. „lata głodowe”³²).

Druga faza wyprzedaży nastąpiła już po kasacie, w latach 1837-1840. Wtedy wystawiono na sprzedaż siedem dalszych brygidiańskich posesji, w tym domy przy Rajskiej, Wielkie Młyny oraz kilka kolejnych w najbliższym sąsiedztwie kościoła św. Brygidy³³. W latach 1838-1839 sprzedano też kilka ostatnich kamienic pokarmelickich i poddominikańskich³⁴. Ze wszystkich 33 brygidiańskich posesji nie sprzedano tylko jednego domu, przy ul. Nonnenhof (po 1945 roku ul. Brygidki) 544. Przylegał on do muru kościoła św. Brygidy pomiędzy wschodnim chórem, a jego nawą północną i istniało zeń przejście do chóru wschodniego tego kościoła³⁵.

Nieco inaczej postąpiono z kapitałami klasztorów. Po części miały być przejęte przez ustanowione w ich miejsce parafie. Tak stało się m.in. z kwotami zapisanymi niegdyś klasztorowi dominikanów na dobrach w Żuławce (niem. Saalau) przez rodzinę Trembeckich. Po 1840 r. znalazły się one w gestii parafii św. Mikołaja³⁶. Niektóre z zapisów przenoszono z wcześniej zlikwidowanych klasztorów na wciąż istniejące. Tak stało się z fundacją wiecznej lampy z reformackiego kościoła św. Antoniego na Chełmie, przeniesioną – jednak nie bez prawnych problemów – do kościoła św. Mikołaja w Gdańsku w 1828 r.³⁷ Część tego typu obligacji była jednak również wystawiana na sprzedaż i, podobnie jak to było w przypadku nieruchomości, informowały o tym anonse lokalnych gazet. Tak było np. z zapisami poczynionymi jeszcze

²⁷ Ibidem, s. 29. Oficer ten zarządzał nieruchomościami innych gdańskich klasztorów i być może był katolikiem.

²⁸ Ibidem, s. 36-38.

²⁹ Ibidem, s. 49, 56-57, 59, 66, 78, 82, 84-91, 94, 96-97, 101-102, 107-110.

³⁰ Ibidem, s. 117-118.

³¹ Ibidem, s. 76.

³² E. Cieślak, C. Biernat, *Dzieje Gdańska*, Gdańsk 1975, s. 366-395.

³³ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. VII, No. 12, *Die Einrichtung des katholischen Kirchensystems zu Danzig und Einleithung der Parochien*, Bd. 4 (b.p.), Bd. 5 (b.p.), Bd. 6 (b.p.).

³⁴ Ibidem, Bd. 5 (b.p.).

³⁵ S. Kościelak, *Nieruchomości katolickich instytucji kościelnych w Gdańsku od XVI po początek XIX wieku*, w: *Studia i Materiały do Dziejów Domu Gdańskiego*, red. E. Kizik, t. 2, Gdańsk-Warszawa 2011, s. 83.

³⁶ Archiwum Dominikanów w Krakowie, Gdańsk, sygn. Gd. 54, *Acta der st. Nicolai Pfarr-Kirche zu Danzig betreffend: Die auf dem Gute Saalau eingetragenen Kapitalien von 200 rtl und 2416 rtl, Anno 1841-1866*.

³⁷ Ibidem, Gd. 230, [Fundacja na rzecz wiecznej lampy w kościele św. Mikołaja z gruntu Salau w Stolzenbergu w wysokości 12 talarów rocznie (1807, 1828-1839)]. Tytułteczki nadany w archiwum jest niedokładny. Chodzi również o fundację Trembeckich z Żuławki, pochodzącą jeszcze z 1788 r. i uczynioną na rzecz reformatów.

w 1708 r. na rzecz wszystkich trzech gdańskich klasztorów (a także bonifratrów i kartuzów), a w 1827 r. wystawionymi na sprzedaż³⁸.

Równolegle toczyła się kwestia pensji i wynagrodzenia dla osób mieszkających w klasztorach i zaangażowanych w prowadzenie w nich wszelkiej działalności duchownej, w tym posługi duszpasterskiej. Chodziło zatem nie tylko o duchownych, ale i obsługę liturgiczną kościoła. W sporządzonym w berlińskim Ministerstwie Wyznań piśmie z 4 listopada 1823 r. wyliczano zbiorczo wszystkie ówczesne kwoty ponoszone przez skarb państwa z tego tytułu. Pośród gdańskich klasztorów najwyższą kwotę przeznaczano wówczas w skali roku na klasztor brygidek: 2285 talarów, 31 srebrnych groszy i 15 fenigów. Karmelici pochłaniali 1177 talarów i 41 groszy, dominikanie potrzebowali, co cokolwiek – ze względu na ich liczebność – mogło dziwić, najmniej, bo tylko 650 talarów i 45 groszy. Nie były to koszty wysokie. Znacznie więcej jednostkowo kosztowało w tym czasie utrzymanie obsady klasztorów wiejskich, a rekordzistą w najbliższym otoczeniu Gdańska było opactwo cysterskie w Oliwie, którego wszystkie pensje składały się wówczas na roczną kwotę 7674 talarów, 25 srebrnych groszy i 15 fenigów³⁹. Tuż przed 1835 r. (wtedy jednak nie było w Gdańsku już ani jednego karmelity) proponowano, aby przeorzy (brygidian, dominikanów) otrzymywali po 300 talarów rocznej pensji, zwykły zakonnik, zakonnica – 150 talarów, a brat zakonny (był już wtedy tylko jeden, w składzie konwentu dominikanów) 75 talarów⁴⁰. Według tego samego dokumentu proboszcz – gdy już zostanie ustanowiony – miał otrzymywać 600-700 talarów rocznej pensji, wikariusze po 200-250, a świeccy pracownicy parafii jeszcze mniej – organista 60, dzwonnik 40, a dmący w miechy organów 20 talarów rocznego uposażenia. Faktycznie płacone kwoty w przypadku osób duchownych były jednak niższe.

Czynnikiem, który władze pruskie musiały w toku kasat klasztornych uwzględnić, była opinia publiczna. W przypadku Gdańska dała ona o sobie znać w odniesieniu do konwentu karmelitów. W grudniu 1828 r. staromiejscy katolicy w liczbie 95 (sami mężczyźni, w tym 27 polsko brzmiących nazwisk, a wśród nich jeden szlachcic, jak zapisano – Stanislaus von Zalewski) wystosowali do ministra Karla Sigmunda von Altensteina w Berlinie petycję o nieprzeznaczenie klasztoru na cele militarne i o zachowanie w nim katolickiego duszpasterstwa⁴¹. Nie znana jest odpowiedź urzędników. Dalsze kroki pruskiej administracji świadczyły jednakże, że przynajmniej część z tych postulatów spełniono.

O tempie likwidacji gdańskich konwentów zadecydowała jednak tak naprawdę biologia i umiejętna logistyka. Doskonale widać to na przykładzie klasztoru karmelitów. Jeszcze w 1822 r. mieszkało tu sześciu zakonników, dwaj w wieku około 70-80 lat, czterech stosunkowo jeszcze młodych, liczących 34-47 lat. Już w roku następnym, 1823, jeden z najmłodszych zakonników, Nazariusz (Walenty) Drażkowski (rocznik 1785), najczęściej pełniący tu funkcję kaznodziei polskiego, za zgodą władz pruskich opuścił Gdańsk i udał się – jak

³⁸ „Danziger Intelligenz-Blatt”, No. 106, 7 Mai 1827, s. 1225. Anons ponowiono 30 maja tego roku: ibidem, No. 124, 30 Mai 1827, s. 1425.

³⁹ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 3, *Acta betreffend: die Angelegenheiten der Stifter und Klöster in Departament der Regierung in Danzig von September 1817 bis 1828*, s. 57.

⁴⁰ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. VII, No. 12, Bd. 3, *Die Einrichtung des katholischen Kirchensystems zu Danzig und Eintheilung der Parochien (b.p.), Aufstellung zur Dotirung der in Danzig einzurichtenden katholischen Pfarreien*. Był to załącznik do pisma z królewskiej kancelarii, wystawionego 24 grudnia 1834 r. (ibidem).

⁴¹ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 26, *Acta betreffend das Karmeliten-Manns-Kloster zu Danzig, vergleichen die Aufhebung desselben und Bestimmung über den vorhandene Vermögen in specie zur Einrichtung der katholischen Kirchen Systeme zu Danzig* (b. p.) Dok. No. 2020.

napisano – do Polski (czyli Królestwa Kongresowego)⁴². 23 stycznia 1826 r. zmarł najstarszy członek karmelickiego konwentu, Dominik Kegler, eksprowincjał tego zakonu (liczył sobie w momencie śmierci 86 lat)⁴³. 28 października 1827 r., co było jednak pewnym zaskoczeniem, zmarł najmłodszy z ówczesnych karmelitów gdańskich, Michał Czapkowski, zazwyczaj pełniący funkcję kaznodziei niemieckiego (rocznik 1788 – nie miał zatem 40 lat)⁴⁴. Do ostatecznej likwidacji konwentu karmelitów doszło w roku następnym. Z trzech ostatnich jego członków dwaj – Anton Wunder, lat 51, Andreas Jagermann, lat 75 – po prostu zmarli, natomiast ostatni z nich, dotychczasowy przeor, Johannes Grunau, lat 53, również wyjechał do Kongresówki⁴⁵. Odtąd w raportach personalnych umieszczano na temat tego klasztoru krótką adnotację: *vacat*⁴⁶. W ostatnim sporządzonym raporcie – za rok 1835 – w ogóle go nie wymieniono. W podobny sposób, jednak znacznie dłużej przebiegało zamieranie klasztoru dominikanów. Z notowanych tu jeszcze w 1822 r. czternastu zakonników w latach 1823–1835 zmarło dziewięciu, do innego klasztoru w Prusach wyjechał jeden z nich, a jeszcze innego – brata zakonnego Floriana Balgę – spensjonowano i skłoniono do powrotu do życia świeckiego⁴⁷. W 1835 r. pozostawało w nim jeszcze trzech zakonników – wyłącznie księży. Jeszcze inaczej potoczyły się losy obsady klasztoru brygidek. Ostatni brygidianin, przeor Jacob Müller, aż do śmierci w 1838 r. pozostawał rządcą kościoła św. Brygidy⁴⁸. Niewielkiemu tylko uszczupleniu uległa natomiast obsada konwentu żeńskiego. Do 1835 r. ubyla zaledwie jedna zakonnica, pełniąca funkcję ostatniej przeoryszy, Agnes (Magdalena) Lademann (zm. w 1833 r.). Pięć innych mniszek nadal żyło⁴⁹.

Trudno jednoznacznie określić datę ostatecznego zakończenia procesu likwidacji gdańskich klasztorów. W dokumentacji kasaty klasztoru brygidek znajduje się odręcznie sporządzona notka z datą 2 maja 1834 r., jednak przez nikogo nie podpisana, w której stwierdza się, że ponieważ klasztory w Gdańsku uległy już kasacie, materiały te powinny trafić *ad acta*⁵⁰. A jednak nie zakończono wówczas gromadzenia danych i raportowania o stanie poszczególnych konwentów. Za formalne proklamowanie zakończenia procesu likwidacji starych gdańskich klasztorów można zatem uznać pismo ministra von Altensteina z 22 marca 1835 r., skierowane do Rejencji w Gdańsku i dotyczące zarówno brygidek, jak dominikanów. Minister stwierdzał, że ostateczna kasata klasztorów brygidek i dominikanów została dokonana i wyznaczał środki utrzymania dla pozostających jeszcze w tych domach zakonnych osób, stosownie do wyznaczonego 27 października 1833 r. pułapu⁵¹. Akcję monitorowania kasaty gdańskich (i nie tylko zresztą) klasztorów kończyło zaś pismo z 14 kwietnia 1836 r., w którym urzędnik Rejencji Gdańskiej niższej rangi, kancelista Ernst Klyn, stwierdzał,

⁴² *Obsady klasztorów*, s. 107.

⁴³ *Ibidem*, s. 121.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 125.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 127.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 130, 132, 136, 138, 142, 144.

⁴⁷ Zob. też S. Kościelak, *Klasztory skasowane*, s. 358.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 44.

⁴⁹ *Obsady klasztorów*, s. 145, 148.

⁵⁰ APGd 6/860, s. 170.

⁵¹ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 21, Ad. No. 6449/499. Ekspreorowi Jagiełłowiczowi wyznaczono jednak pensję na poziomie zwykłego zakonnika – 150 talarów rocznie. Co ciekawe, nic nie pisano o gażach pozostałych eks-dominikanów.

że nie można już wysłać stosownej informacji na ich temat, ponieważ wszystkie zostały skasowane i przestały istnieć⁵².

Losy zakonników i zakonnice ze skasowanych konwentów gdańskich po 1835 r.

Po ostatecznym zamknięciu gdańskich klasztorów należało w pierwszej kolejności rozporządzić resztkami konwentów, które jednak ów krytyczny rok 1835 przetrwały. Ostatni z brygidian, Jacob Müller, jak już wspomniano, do śmierci w 1838 r. zarządzał kościołem św. Brygidy⁵³. Dominikanie byli kapłanami, zatem również w naturalny sposób zasilili szeregi duszpasterstwa diecezjalnego. Dawny przeor, Ludwik Jagiełłowicz, do około 1838 r. był rządcą kościoła św. Mikołaja⁵⁴. Dwaj inni zakonnicy z tego konwentu pozostali przez jakiś czas w funkcji wikariuszy. Onufry Gadzewski zmarł już wkrótce, 13 października 1836⁵⁵, natomiast Józef Głowczewski po raz ostatni wystąpił w roli wikariusza 20 sierpnia 1837 r.⁵⁶

Największych problemów z powodu swojej długowieczności przysporzyły administracji pruskiej brygidki. Nie można ich było przenieść do innego klasztoru tej reguły, ponieważ w państwie pruskim nie było takiego. Z powodu zaawansowanego wieku (w momencie likwidacji klasztoru najstarsza z nich, Anna (Ursula) Grenz, liczyła sobie 80 lat, najmłodsza, Johanna Josephina (Theresia) Kuhn, 57 lat) nie mogły wypełniać innych posług parafialnych, np. prowadzić, jak to działo się jeszcze w latach dwudziestych XIX w., szkoły dla dziewcząt⁵⁷. Nie mogły pozostać w klasztorze, a zatem wszystkie pięć zakonnice przeniesiono do jedyne niesprzedanego jeszcze budynku mieszkalnego z dawnej jurydyki klasztornej, wspomnianej wyżej posesji przy ul. Nonnenhof (Brygidki) 544⁵⁸. Ze względu na połączenie – poprzez ścianę – z chórem wschodnim kościoła św. Brygidy, mniszki mogły nadal uczestniczyć w nabożeństwach. W 1846 r. umarły dwie z nich, najmłodsza Theresia Kühn (lat 68) oraz Maria Theresia Reichel (lat 80)⁵⁹, i już wtedy proszono królową pruską Elżbietę o interwencję u jej małżonka, Fryderyka Wilhelma IV, w sprawie podniesienia uposażenia dla coraz bardziej schorowanych zakonnice. W 1848 r. została przy życiu już tylko Anna Maria Nethke i wówczas 20 kwietnia tego roku powiększono jej roczne uposażenie do 200 talarów⁶⁰. Na kolejne monity o podwyższenie pensji, wyznaczenie pewnej kwoty dla ewentualnej opiekunki, władze pruskie pozostały już jednak głuche, co najwyżej doraźnie dosyłając dodatkowe zapomogi w kwocie 50 talarów. Tak było np. 29 stycznia 1855 r., po kolejnej fali próśb i monitów o wsparcie dla dogorywającej mniszki⁶¹. W kilka miesięcy później 26 sierpnia 1855 r. w wieku 86 lat umarła także i ona⁶². Tym samym zakończył

⁵² *Obsady klasztorów*, s. 150.

⁵³ A. Kobus, *Rządcy placówek duszpasterskich archidiecezji gdańskiej*, Gdańsk–Pelplin 2014, s. 44.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 53.

⁵⁵ R. Kubicki, *Kasata klasztorów dominikańskich na terenie prowincji Prusy Zachodnie w latach 1818-1835 i jej skutki*, w: *Kasaty klasztorów*, t. 2, s. 385.

⁵⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Oliwie, D 115, Kościół św. Mikołaja, Śluby 1837 – poz. 18. Dla porządku należy dodać, że brak jest księgi chrztów z tego okresu, co utrudnia precyzyjniejsze ustalenia w tym względzie.

⁵⁷ *Obsady klasztorów*, s. 126-127.

⁵⁸ S. Kościelak, *Nieruchomości katolickich instytucji*, s. 83.

⁵⁹ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 21, pisma No. 282 i 703.

⁶⁰ *Ibidem*, pismo No. 1211.

⁶¹ *Ibidem*, pismo No. 312 & 451.

⁶² *Ibidem*, pismo No. 2263.

istnienie ostatni ze starych gdańskich konwentów. W tym czasie funkcjonowały już jednak w Gdańsku zakonnice nowego, czynnego typu, boromeuszki.

Losy obiektów klasztornych

Jeszcze w 1806 r., podczas niedosłej kasaty klasztorów dominikanów i karmelitów, przewidywano wykorzystanie ich budynków na przytułki dla ubogich⁶³. Po wojnach napoleońskich, gdy pożarowi i praktycznie całkowitemu unicestwieniu uległ w 1813 r. klasztor dominikanów⁶⁴, a oba oblężenia wykazały, że Gdańsk jest niezwykle ważnym elementem obronnym w łańcuchu pruskich twierdz, przeważała już niemal narracja militarnego wykorzystania kasowanych obiektów. Z kolei Kościół rzymskokatolicki zainteresowany był wykorzystaniem poklasztornych kościołów do rozbudowania sieci parafialnej. Po rozszerzeniu w 1821 r. diecezji chełmińskiej o archidiakoniat pomorski planowano wzmocnienie duszpasterstwa parafialnego na obszarach tradycyjnie uznawanych dotąd za domenę wpływów protestanckich. Ustanowione swego czasu, w 1718 r., w oparciu o trzy kościoły klasztorne okręgi filialne gdańskiej parafii katolickiej (skupionej wokół Kaplicy Królewskiej), miały być przekształcone teraz w pełne parafie. Propozycję taką w październiku 1822 r. złożył na ręce nadprezydenta von Schöna ówczesny proboszcz i dziekan gdański, Stanisław A. Rosońkiewicz⁶⁵. W piśmie z 6 listopada 1822 r. zrelacjonował ten pomysł Berlinowi von Schön⁶⁶. W styczniu 1823 r. przyszło tymczasem z ministerstwa zalecenie, aby jedno ze skrzydeł klasztoru brygidek przeznaczyć na pomieszczenia montażowe dla potrzeb Landwehry⁶⁷. 2 sierpnia 1823 r. nadprezydent przewidywał podobne przeznaczenie dla części pomieszczeń klasztoru karmelitów⁶⁸. Pusty plac po klasztorze dominikanów służył zaś odtąd jako plac ćwiczeń wojskowych. W sierpniu 1827 r. Sąd Prowincjalny z Kwidzyna (Marienwerder-Oberlandes-Gericht) wysunął myśl, aby klasztor brygidek przekształcić w więzienie dla Gdańska i całej gdańskiej rejencji⁶⁹. W odpowiedzi Ministerstwo Wyznań w Berlinie wyraźnie podkreśliło, że kościoły będą służyć duszpasterstwu katolickiemu, natomiast reszta pomieszczeń – celom militarnym: klasztor karmelitów jako koszary, miejsce po klasztorze dominikańskim jako plac ćwiczeń, a klasztor brygidek jako koszary i warsztaty⁷⁰. Ostatni oryginalny pomysł wykorzystania jednego z klasztorów zgłosił znany rzeźbiarz i zbieracz gdańskich i pomorskich (pruskich) pamiątek, Rudolph Freytag. W latach czterdziestych XIX w. proponował on umieścić w opustoszałym zespole brygidek muzeum miejskie. Pomysł

⁶³ GStA PK, II HA, Abt. 9, *General-Directorium Westpreussen und Netzedistrict. Städte. Stadt Danzig*, Sect. XI, *Armen-Sachen*, No. 6, *Acta wegen den intentirten Aufhebung des Dominicaner und Carmeliter Klosters zu Danzig und die Anwendung deren Gebäude und Vermögen zu Armenanstalten*, 1806.

⁶⁴ B. Mozejko, D. Kaczor, B. Śliwiński, *Zarys dziejów klasztoru dominikańskiego w Gdańsku od średniowiecza do czasów nowożytnych (1226/1227-1835)*, w: „Archeologia Gdańska”, t. 1, red. H. Paner, Gdańsk 2009, s. 199-200.

⁶⁵ APGd 6/860, s. 6-9.

⁶⁶ Ibidem, s. 10-13.

⁶⁷ Ibidem, s. 14-15.

⁶⁸ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 26, pismo, No. 14257.

⁶⁹ APGd, 6/860, s. 123.

⁷⁰ Ibidem, s. 124-125.

ten jednak nie zyskał akceptacji, a muzeum umieszczono w innym obiekcie poklasztorzym, dawnym klasztorze franciszkanów (od 1558 do 1817 r. miejskim gimnazjum⁷¹).

14 lutego 1840 r. dokonano ostatecznych rozgraniczeń i regulacji pomiędzy poszczególnymi gdańskimi parafiami, ustanawiając obok parafii Kaplicy Królewskiej (św. Ducha) trzy nowe jednostki parafialne: św. Brygidy, św. Mikołaja, św. Józefa (tę ostatnią przy pokarmelickim kościele nazywanym dotąd kościołem Eliasza i Elizeusza)⁷². Parafia św. Brygidy stała się jednocześnie parafią garnizonową dla katolików z gdańskiego garnizonu (do 1920 r.). Ustalenie uposażenia parafii było dłuższym procesem, tak samo przygotowanie odpowiednich plebanii dla potrzeb zamieszkania i zaplecza duszpasterstwa. Kwestie finansowe parafii wraz z wykorzystaniem dawnych kapitałów klasztornych uporządkowano dopiero około 1865 r., a więc u progu epoki Kulturkampf⁷³.

Ostatnim akordem zmian, jakie dokonały się na skutek kasaty trzech gdańskich klasztorów, były planowe wyburzenia tych obiektów, wynikające z jednej strony z fatalnego stanu technicznego nieremontowanych od dłuższego czasu budynków, z drugiej zaś – chęci innego, lepszego wykorzystania zajmowanych przez nie parcel. Na przełomie 1839 i 1840 r. wyburzono resztki ruin po klasztorze dominikańskim, pomiędzy 1845 a 1850 całkowicie zniesiono klasztor brygidek⁷⁴. Plac po klasztorze dominikańskim już około 1840 r. wykorzystywano jako targowisko, a ostatecznie w latach 1894-1896 stanęła tu hala targowa. W miejscu klasztoru brygidek, na jego dawnym skrzydle zachodnim jeszcze przed 1866 r. ulokowano plebanię parafii, a budynki o przeznaczeniu militarnym, zbrojownię i areszt wojskowy rozmieszczono po stronie wschodniej dawnego klasztorowego placu. W obiekcie pokarmelickim umieszczono natomiast urząd aprowizacji i szopę do ćwiczeń. Sam klasztor w sporej części zachował się do 1945 r. w stanie nienaruszonym i po tej dacie ponownie stał się obiektem zakonnym, tym razem dla Oblatów Najświętszej i Niepokalanej Panny Maryi.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezjalne w Oliwie

D 115, Kościół św. Mikołaja, Śluby 1837.

Archiwum Dominikanów w Krakowie

Gd. 54, *Acta der st. Nicolai Pfarr-Kirche zu Danzig betreffend: Die auf dem Gute Saalau eingetragenen Kapitalien von 200 rtl und 2416 rtl, Anno 1841-1866.*

Gd. 230, [Fundacja na rzecz wiecznej lampy w kościele św. Mikołaja z gruntu Salau w Stolzenbergu w wysokości 12 talarów rocznie (1807, 1828-1839)].

Archiwum Państwowe w Gdańsku

6/860, *Die Aufhebung des Brigittiner-Klosters in Danzig*, Vol. 1, s. 3-4.

98, Sąd Obwodowy w Gdańsku, księgi wieczyste zamknięte, sygn. 1726. [Posesja] Nonnenhof 16.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin

⁷¹ P.O. Loew, *Gdańsk i jego przeszłość. Kultura historyczna miasta od końca XVIII wieku do dzisiaj*, tłum. J. Mosakowski, Gdańsk [2012], s. 90.

⁷² GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. VII, No. 12, *Die Einrichtung des katholischen Kirchensystems zu Danzig und Eintheilung der Parochien*, Bd. 6. Zob. też B. Czyżak, op. cit., s. 232.

⁷³ GStA PK, I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. VII, No. 12, *Die Einrichtung des katholischen Kirchensystems zu Danzig und Eintheilung der Parochien*, Bd. 10.

⁷⁴ P.O. Loew, op. cit., s. 92.

- I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. VII, No. 12, *Die Einrichtung des katholischen Kirchensystems zu Danzig und Einleithung der Parochien*, Bd. 3-6.
- I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 3, *Acta betreffend: die Angelegenheiten der Stifter und Klöster in Departament der Regierung in Danzig von September 1817 bis 1828*, s. 87-89.
- I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 7, *Acta betreffend die Anfertigung und Einsendung der Personen und Vermögens-Verzeichnisse der Klöster im Ober-Präsidial-Bezirk von Danzig 1817-1827*.
- I HA, Rep. 76, Sect. 3, Abt. XIII, No. 26, *Acta betreffend das Karmeliten-Manns-Kloster zu Danzig, vergleichen die Aufhebung desselben und Bestimmung über den vorhandene Vermögen in specie zur Einrichtung der katholischen Kirchen Systeme zu Danzig*.
- II HA, Abt. 9, *General-Directorium Westpreussen und Netzedistrict. Städte. Stadt Danzig*, Sect. XI, Armen-Sachen, No. 6, *Acta wegen den intentirten Aufhebung des Dominicaner und Carmeliter Klosters zu Danzig und die Anwendung deren Gebäude und Vermögen zu Armenanstalten*, 1806.

Źródła drukowane

- Edykt kasacyjny króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III z 30 X 1810 r.: edycja i tłumaczenie*, opr. M. Derwich, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 2: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, „Opera ad Historiam Monasticam Spectantia”, Series I, Colloquia 8/II, s. 19-22.
- Obsady klasztorów gdańskich w raportach personalnych pruskiego Ministerstwa Wyznań z lat 1817-1835. Materiały do prozopografii duchowieństwa zakonnego na Pomorzu Nadwiślańskim*, opr. S. Kościelak, w: *Źródła i materiały do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.)*, red. P. Oliński, W. Rozykowski, Wrocław 2015, „Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach”, t. 1, red. M. Derwich, s. 71-150.

Opracowania

- Cieślak E., Biernat Cz., *Dzieje Gdańska*, Gdańsk 1975.
- Czyżak B., *Starogdański nurt kultury (stosunki wyznaniowe)*, w: *Historia Gdańska*, t. 4, cz. 1, red. E. Cieślak, Sopot 1998, s. 185-239.
- Gach P.P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska*, Lublin 1984.
- Jähnig B., *Geschichtsverständnis und Preussenbild Theodor von Schöns*, w: *Preussen in Ostmitteleuropa. Geschehensgeschichte und Verstehensgeschichte*, red. M. Weber München 2003, „Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa”, 21, s. 171-186.
- Karbownik H., *Opodatkowanie dochodów duchowieństwa i dóbr kościelnych na ziemiach polskich w okresie zaborów 1772-1918*, Lublin 1998.
- Kobus A., *Rządcy placówek duszpasterskich archidiecezji gdańskiej*, Gdańsk–Pelplin 2014.
- Kościelak S., *Klasztory skasowane w okręgu gdańskim w świetle raportów o ich stanie personalnym za lata 1817-1835*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 2: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, „Opera ad Historiam Monasticam Spectantia”, Series I, Colloquia 8/II, s. 351-373.
- Kościelak S., *Majątek nieruchomy i ruchomy klasztorów brygidek w Gdańsku u progu kasat oraz jego losy po kasacie w 1835 r. Wstępne ustalenia*, w: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013, „Opera ad Historiam Monasticam Spectantia”, Series I, Colloquia 9, s. 597-608.
- Kościelak S., *Mobilna ze skasowanych klasztorów dominikanów i karmelitów w inwentarzach zbiorczych akt kasacyjnych pruskiego Ministerstwa Wyznań w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie*, „Studia Gdańskie”, 53/2023, s. 123-143.

- Kościelak S., *Nieruchomości katolickich instytucji kościelnych w Gdańsku od XVI po początek XIX wieku*, w: *Studia i Materiały do Dziejów Domu Gdańskiego*, t. 2, red. E. Kizik, Gdańsk–Warszawa 2011, s. 53-107.
- Kubicki R., *Kasata klasztorów dominikańskich na terenie prowincji Prusy Zachodnie w latach 1818-1835 i jej skutki*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 2: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, „Opera ad Historiam Monasticam Spectantia”, Series I, Colloquia 8/II, s. 375-386.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 6: *Czasy nowożytne. Kościół w czasach absolutyzmu i oświecenia*, Lublin 2003.
- Loew P.O., *Gdańsk i jego przeszłość. Kultura historyczna miasta od końca XVIII wieku do dzisiaj*, tłum. J. Mosakowski, Gdańsk [2012].
- Możejko B., Kaczor D., Śliwiński B., *Zarys dziejów klasztoru dominikańskiego w Gdańsku od średniowiecza do czasów nowożytnych (1226/1227-1835)*, w: *Archeologia Gdańska*, t. 1, red. nacz. H. Paner, Gdańsk 2009, s. 137-213.
- Piszcz E., *Polityka kasacyjna władz pruskich wobec klasztorów diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie”, 2/1971, s. 89-116.
- Ravens J.-P., *Staat und katholische Kirche in Preussens polnischen Teilungsgebieten (1772-1807)*, Wiesbaden 1963, „Veröffentlichungen des Osteuropa Institutes München”, 21.
- Wajda K., *Kasata zakonów i jej oddźwięk społeczny na Pomorzu w XIX wieku*, „Studia Pelplińskie”, 18/1987, s. 95-109.